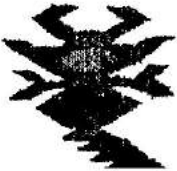

Боје

Цвета

број 6
година 6
2001

Издаје

Издавачко предузеће
Змаја од Ноћаја, 12/1
Београд
тел. +381 11 622 754
тел/факс 626 257
zhclio@eunet.yu
<http://www.clio.co.yu>

За издавача

Зоран Хамовић, *директор*

Редакција

Татјана А. Агапкина (Москва)
Дејан Ајдачић (Београд), *главни уредник*
Анна А. Плотникова (Москва)

Интернет адреса

<http://kapija.narod.ru/Ethnoslavistics/Codes/index.htm>
<http://www.rastko.org.yu/projekti/kodovi/kodovi.html>

Ликовна опрема

Драгана Атанасовић

Штампа

АБ Штампарија, Београд

Излази једном годишње

Годишња претплата за иностранство

30 DM

YU ISSN 0354-964X

Марџа Бјелетић, Београд

Беле њчеле*

Беле њчеле као родбински назив

У српском језику за означавање потомака у трећем, четвртном или петом колелу користи се назив *беле њчеле*, ређе у једнини *бела њчела*.

Овај назив бележи Иванишевић у свом *Именику*, нажалост, без убикације: *бијела њчела* „прапраунуково дијете“ (Иванишевић 1906:7). Писане потврде поменутог назива врло су ретке: *бијеле челе* „прапраунучад“ (Херцеговина, Zovko 1902:370), *бијеле њчеле* „чукунунучад“ (Горње Полимље, Барјактаровић 1961:126), *беле челе* „четврто колелно потомства“ (Бранковина у Колубари, Николић 1969:64), *бијелѧ чела* „праунуче“ (Ускоци, Станић).

Изненађује чињеница да ни Вук не спомиње *беле њчеле*¹, иако је овај израз још и данас жив у дијалектима. О томе сведоче његове усмене потврде: *бијеле (ѧ)челе* „потомци у четвртном колелу, прапраунучад“ (Ужице, Р. Познановић), *бијеле (ѧ)челе* „id.“ (Сарајево, М. Караца), *бијелѧ челе* „id.“ (Загарац, Д. Ђупић), *бијеле челе* „id.“: Доживјела је бијеле челе. (Цуце, М. Пешикан), *беле челе* „потомци у петом колелу“ (Бучум, Н. Богдановић)².

У грађи РСА налазимо још неколико примера: *бела њчела*, *беле њчеле* „прапраунуче“ (обичнија множина): Ово је моја бела пчела. Још коју годину, ако хтедне Бог, па љу и ја имати белих пчела. Живео је вала много, ја мислим да је доживео беле пчеле. (Крагујевац, В. Радојевић), *белѧ челе* „деца од праунучади, чукунунучад“: Дочеко беле челе. (Крупањ, М. Симић)³.

* Овај рад, попут наших претходних прилога у *Кодовима* (в. Бјелетић 1996, Бјелетић 1999), бави се у суштини феноменом прожимања термилошких система. Овога пута у питању је прожимање родбинске и пчеларске термилошких система. У литератури је већ указано на ову појаву — називи пчелињих друштава, мотивисани њиховим сродством, преузети су из родбинске термилошких система: сх. *баба*, *дјед*, *оѧац*, *маѧи*, *мајка*, *унук*; слн. *ѧтик*; рус. *отец*; чеш. *mateřák* итд. (Пујић 1981:428). Пчеларска лексика преклапа се и са другим термилошким системима. Тако су, нпр., делови кошнице номинирани анатомским терминима: *глава*, *чело*, *око*, *ухо*, *брада*, *ѧлеће*, *нога*, *ѧеѧа* (в. Пујић 1983). Оваква преклапања узрокована су антропоморфистичким поимањем пчеле, што се, између осталог, огледа и у називању пчелињих друштава властитим именима: *Лука*, *Сѧасоје*, *Илија*, *Видак*, *Ђурђевка* итд. (Пујић 1981:428).

¹ Вук није забележио назив *беле њчеле* ни у његовом изворном значењу (Пујић 1987:137), о којем в. ниже.

² Подаци су добијени приликом прикупљања грађе за магистарски рад, в. М. Вјелетић, *Rodbinska terminologija u srpskohrvatskom jeziku*, Београд 1993, 55–58 (рукопис).

³ Има података и из књижевног текста: ... И онда — опет крштење ново ... „бела чела!“ .. (Ј. Веселиновић, *Слике из сеоског живоѧа* III, Београд 1926, 132).

Изложени материјал показује широку распрострањеност родбинског назива *беле њчеле*, чији ареал обухвата Србију, Босну, Херцеговину и Црну Гору⁴.

Беле њчеле као пчеларски термин

Израз *беле њчеле* у значењу „потомци“ преузет је из лексике пчеларства. Народна пчеларска терминологија располаже великим бројем термина за означавање врста ројева према њиховој сродничкој и хронолошкој филијацији, квалитету и употребљивости (в. Пујић 1979:56). Један од тих термина је и *беле њчеле*, којим се означава „рој од паројка“⁵.

Старији етнографски извори нуде детаљан опис ове појаве. „Први рој зове се ’првијенац’, други: ’рој’, трећи: ’паројак’. Дакле, првијенац чини свагда засебну пчелу, која се радо за матицу оставља. Рој и паројак се састављају уједно. Тако се од матице приплоде обично по двије нове ’пчеле’. У бурно пролеће и првијенац се роји као матица, а догађа се, да се и првијенац од првијенца роји. Његов се приплод зове ’бијеле пчеле“ (Кучи, Дучић 1931:42). „Кад маторка кошница да први рој, онда се тај први рој зове првенац. А кад исти првенац у истој години пусти рој, онда се тај рој зове паројак, па кад и овај паројак опет у истој години пусти рој, онда се тај рој зове бијела пчела. Сваки може из овога лако увидјети, да је ријетка година, у којој би се пчеле тако ројиле, да буде и бијелих пчела. Година дакле мора бити врло изобилна пашом. Срећа је дакле велика, кад кованције добијају бијеле пчеле, зато се дакле и каже уопће за свакога, кога превелика срећа прати у сваком послу, да ће стећи бијеле пчеле“ (Ј. Живановић, Српски рјечник за кованције, *Јавор*, Нови Сад 1879, 305–307).

Термин је и данас жив у пчеларству, уп. *бѐле њчѐле*: Беле пчеле — кад ројев рој да рој. (Черевих), Изађе првенац, кад се изроји једаред, па кад се други пут изроји онда се те зову беле пчеле. (Каћ), Беле пчеле кад се изроји три пута рој. (Томашевац), Кад се трећи пут рој роји то су беле пчеле. (Конак), А онда од тога паројка изилазе беле пчеле, ако се паројак изројио. То је највећи капитал кад изиђу беле пчеле, ..., ондак је напредна паша, добра година. (Дупљаја, све Недељков 1999:221).

Појам *беле њчеле* помиње се и у стручној литератури. „Кад се и паројак исте године роји, онда се добију т. зв. беле пчеле (В. Ђорђевић, *Мали њчелар*, Краљево 1900, 41). „То је кад паројак истог дана пусти рој (Д. М. Ружић, *Пчеларски речник*, Београд 1904, 9). „... а кад паројак даде рој, зову га „бијела

⁴ Уколико би се спровела шира анкета, установило би се да је назив *беле њчеле* фреквентнији него што то изгледа на основу наведених потврда.

⁵ У стручној терминологији, у којој је превагу добила сремска лексика, систем номинације ројева обухвата следеће називе: *рој*, *првенац*, *другенац*, *шрећенац*, *паројак*, *беле њчеле*. У многим другим говорима називи *паројак* и *беле њчеле* имају другачије значење или пак њихово место у семантичком пољу ројева заузимају синоними (в. Ружић 1982:224).

пчела“ (М. Мартиновић, *Најредно пчеларство*, Сарајево 1911, 40). „... ако из парожка изађе истога лета рој, онда се то зову беле пчеле (Т. Митровић, *Илустровани пољопривредни речник*, А-Б, Београд 1927, 60). „Кад је добра година, може се из једног улишта по четири пута рој пуштати. Четврто колено зову бијелим пчелама (V. Ćurčić, *Narodno pčelarstvo u Bosni i Hercegovini*, Сарајево 1938, 45).

Врло често се при описивању ове појаве указује на њену изузетну реткост. „Бијела пчела значи од парожка рој. Ријетке су те године гдје парожак може дати рој, те за то се и каже за врло срећна човјека: тај ће стећи бијеле пчеле (Ј. Живановић, Српски рјечник за кованције, *Јавор*, Нови Сад 1877, 1178). „Ретко се кад добију од парожка беле пчеле (В. Ђорђевић, *Крашак извод из јесинасивенице I*, Београд 1903, 60). „*Бијела пчела* „рој од парожка“ (ово бива само у ванредно доброј години и онда се каже: „Стекао је бијеле пчеле“ (Ј. Борјановић, Збирка речи из Босне, Херцеговине, Срема и Хрватске, грађа РСА).

Од стандардних лексикографских извора назив *беле пчеле* региструје само РЈА, уз опаску: „Зашто се каже *бијела* чела, то није јасно; још је мање јасно, што се (ваљада у Црној Гори) бијела пчела говори за *прапраунуково дијете*“ (РЈА s.v. 1. *pčela*).

Беле пчеле као фразеологизам

Израз *беле пчеле* јавља се и у фразеолошкој употреби, означавајући изобиље, богатство: *беле пчеле* „у газдинству, сувишно богатство“: У њега ти има, мислим, и белих пчела (тј. свачега). (Крагујевац, В. Радојевић, грађа РСА). Одатле су се развили фразеологизми: *стећи (добити) бијеле пчеле*, *имати бијелијех пчела* „бити богат“ (Ријјс 1982а:190), „имати свега у изобиљу“ (Невесинџе, Гацко, Т. Ж. Браћић, *Бранково коло XIII*, Сремски Карловци 1907, 414), уп. и народне пословице: *Обрадовао се као да су му бијеле пчеле полећеле*. (Љ. Капетановић, *Народно благо ...*, Сарајево 1888, 130), *Обрадовао се као да је нашао бијеле пчеле. Стећи ће беле челе*. (Српске народне пословице ... скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Карацић, Биоград 1900, 284, 370)⁶.

О осамостаљењу израза *беле пчеле*, тј. о његовом функционалном одвајању од исходишног пчеларског термина сведочи и чињеница да „у Бољевачком срезу *беле пчеле* немају везе са ројењем пчела. Тамо, кад ко кога благосиља, рекне му: *Да Бог да стекао беле пчеле!*” Тиме народ хоће да искаже жељу да стекне богатство које нико нема.“ (Ђорђевић 1958:208). „Често се у

⁶ Мотив белих пчела јавља се и у загонетци: *Бијеле пчеле на земљи сјеле*. (С. Новаковић, *Српске народне загонетке*, Београд - Панчево 1877, 213), са одгонетком „снег“. Овакав тип загонетке није карактеристичан за српски фолклор и стога се наведена хапаксна потврда може сматрати непоузданом. Међутим, према народним веровањима, постоји веза између пчела и снега (в. ниже).

нашем народу чује као благослов: *Бог му дао беле њчеле!* што значи да му се жели особити напредак (Т. Митровић, *Илустрировани њољоѡривредни речник*, А–Б, Београд 1927, 60).

Осим у благословима, израз се среће и у заклинањима: „А тако ти белих чела, нестаде ли које из вароши дете? (М. Настасијевић, *Хроника моје вароши*, Београд 1938, 28).

Синтагму *бела њчела* срећемо и код два стара писца с краја XVIII и прве половине XIX века, и то су најстарији помени овог израза у српској књижевности: „Но са свим тим нисам ја тако сујеуман да себе сама за белу пчелу држим, осим свију на свету пчела“ (Д. Обрадовић, *Домаћа ѡисма*, Београд 1899, 95). „У којојнос’ [стени] беле пчеле држе ... | И соколи при голуѡма легу ...“ (С. Милутиновић, *Сербианка III*, Лајпциг 1826, 33)⁷. Очигледно је да у овим примерима израз нема вредност ни пчеларског, ни родбинског термина, већ да се њим означава нешто врло ретко, изузетно или чак непостојеће.

Беле ѡчеле као апокрифни мотив

Две горепоменуће потврде из Доситејевог и Сарајлијиног опуса нису једини примери употребе израза *беле ѡчеле* у књижевном тексту. Занимљива је, а можда и релевантна чињеница да се *беле ѡчеле* срећу и у старијој, пре свега апокрифној литератури. Овај мотив налазимо у Народном житију св. Јована Рилског⁸, Апокрифу о гостољубљу Аврамовом⁹ и Апокрифу о Асентеји¹⁰. Овде ћемо укратко препричати епизоде у којима се јавља мотив белих пчела.

Пред смрт, Јовану Рилском јави се св. Јован Богослов са радосном вешћу да му се ближи крај овоземаљског живота. У том часу долете пчела бела и улете у уста рилског пустињака (и *томоѡ часѡ прилетѡ пчела вѡла и вѡлетѡ ем(8) вѡ 8ста*). И од тог тренутка његов дух поче да се вије по планинама као орао и голуб златних прса.

⁷ Овде се неодољиво намеће паралелизам са изразом *бела врана* „велика реткост, нешто сасвим необично, упадљив изузетак“ (РСА).

⁸ Рукопис се налази у зборнику канона, служби и житија Јована Рилског из друге половине XV века, који се чува у Рилском манастиру, сигнатура НМРМ, № 1/26 (Караджова 1997:84). Житије је познато по томе што одступа од хагиографског канона и што је блиско усменом народном стваралаштву, па га неки аутори третирају и као апокрифно (Буланин 1987:57).

⁹ *Памятники старинной русской литературы III*, изд. Гр. Кушелев-Безбородко, Санкт-Петербург 1862, 173, цитат према: Афанасьев I 382. У српским преписима овог апокрифа нема епизоде са пчелама, уп. З. Витић, Апокриф о гостољубљу Аврамовом у српском рукописном наслеђу, *Археографски ѡрилози* 14, Београд 1992, 67–104.

¹⁰ Stojan Novaković, *Srpskoslovenski zbornik iz vremena despota Stefana Lazarevića, Stari-ne JAZU IX*, Zagreb 1877, 1–47 (текст апокрифа на стр. 27–42).

Света Тројица посетише Аврама. Он закла телца да их угости и из крви телчеве узлетеше пчеле беле као снег (*и отъ крови телчи возлетѣша пчелы бѣлы, яко снѣгъ*). Након гозбе Тројица ускрснуше телца. Рекоше Сари да ће догодине родити сина и то се и зби.

Асенета, кћи фараоновог саветника, заљуби се у Јосифа и поверова у Бога Израилјевог. Дође јој анђео и затражи *стѣдъ медовны*. Она оде у своју собу и тамо нађе *стѣдъ медовны ... вѣль яко снѣгъ*. Анђео јој каже да је то мед који су створиле рајске пчеле и који једу анђели, а ко једе од њега неће умрети никад. Тада узлетеше пчеле беле као снег, црвених крила, позлаћених глава, велике као стршљенови и прекрише Асенету од главе до пете (*и възидоше абіе пчели отъ воштинъ медоу вѣли яко снѣгъ, крилѣ же имъ вѣхоу багзи яко акїньѣ, а главы имъ яко пазлатни, жєла же имъ остра, и приплєтоше се все Асенєте отъ ногоу даже и до главы*). Анђео им рече да оду од Асенете, оне то учинише, падоше на земљу и све помреше. Анђео им тада рече: „Устаните и идите на место своје“ и пчеле оживеше.

Покушај тумачења

Изложени материјал показује да се синтагма *беле ѿчєлє* може посматрати на два плана: етнолингвистичком и књижевно-историјском. Ова два плана не морају обавезно бити међусобно повезана, иако је у литератури већ било покушаја да се значење апокрифног мотива објасни његовим довођењем у везу са језичким изразом (в. ниже).

Посматрано на етнолингвистичком плану, пчеларски термин је примаран у односу на остале. Од посебног значаја је чињеница да се израз *беле ѿчєлє* јавља искључиво у српском језику, тј. да такав пчеларски термин није познат осталим словенским језицима. О његовој старини у нашем језику сведочи патроним *Бѣлоѿчєлєнинъ*, забележен на ћирилском натпису из Херцеговине са почетка XV века, као и назив села *Билоѿчєлє* у Неретви, које се помиње у дубровачком акту из 1456. године. Топоним је вероватно настао онимизацијом термина (в. Ружић 1982а:190).

Из пчеларске терминологије израз *беле ѿчєлє* прешао је у родбинску. О секундарности родбинског назива изјаснили су се већ многи аутори: „Без сумње је из пчеларства пренесена *бијєла ѿчєла* на пети степен у потомству код људи. Немогуће је да се роји и *бијєла ѿчєла* у истој години. *Бијєла* је *ѿчєла* кулминација ројења. Даље не иде више. Па тако је и код људи *бијєла ѿчєла* кулминација сродства по крви“ (Ј. Живановић, *Јавор XIII*, Сремски Карловци 1907, 185)¹¹. „У српскохрватску родовску терминологију прешао је назив рода *бијєлѣ ѿчєлє*, који у обје терминологије означава потомка треће или које даље

¹¹ Ову констатацију поткрепљује податак добијен од М. Луковића да се у Доњем Гајтану код Медвеђе припадност породици рачуна до *бєлѣх ѿчєлє*.

генерације“ (Пујић 1981:428). „Употребљава се у пренесеном значењу за метафорично означавање праунучади живог претка“¹² (Пујић 1982а:190). „Деца чукунука називају се *беле њчеле*. Назив *беле њчеле* има фигуративно значење, а везан је за пчеларство. Тај назив, међутим, вреди само за нове ројеве који се изроје од овог лета већ изројеног роја. У пчеларству су, дакле, *беле њчеле* нека врста унучади основног пчелињег роја као матичног“ (Барјактаровић 1986:164).

Такође је разумљиво зашто се овај пчеларски термин јавља у фразеологизмима. „Термин означава велику реткост у пчеларству — рој од парожка, тј. трећу генерацију у директној филијацији у једној сезони. Иако, с економског гледишта, потпуно безвредан рој, *беле њчеле* су због своје изузетности сматране симболом плодне године, среће и благостања. Стога је термин ушао у херцеговачке дијалекатске фразеологизме *сћећи (добити) бијеле њчеле, имати бијелијех њчела* — ’бити богат (срећан)’“ (Пујић 1982а:190).

Остаје, међутим, неразјашњена структура самог назива, тачније — значење придева *бела* у споју са именицом *њчела*.

Најједноставније би било поћи од претпоставке да *бела њчела* означава јединку према њеном спољашњем, физичком изгледу, у конкретном случају — према боји тела¹³. При том се уопште не мора радити о пчелама „белим као снег“, већ само о инсектима светле боје, будући да придев *бео* често уопштено представља низ боја светлих тонова, а такође и велики интензитет боје (СД 151)¹⁴.

Још је Аристотел забележио да у области Понта постоје пчеле које се одликују изузетном белином и производе мед двапут месечно: Ἐν δὲ τῷ Πόντῳ εἰσὶ τινες μέλιτται λευκαὶ σφόδρα, αἱ τὸ μέλι ποιοῦσι δις τοῦ μηνός ... (Aristoteles, *Historia Animalium* V 22, p. 554 b, ed. Loeb II (1970) transl. by A. L. Peck, стр. 196–197)¹⁵. И заиста, у природи егзистирају различите врсте пчела,

¹² „Раније, док су се људи женили сасвим млади, бивало је случајева да неко ко доживи дубоку старост доживи и бијеле пчеле“ (Барјактаровић 1961:126).

¹³ Номинавање пчела према боји тела није реткост, уп. нпр. рус. дијал. *жовта пчэла* „*Apis mellifera gemipes*, кавкаска жута пчела“, *чорна пчэла* „*Apis mellifera mellifera*, пчела из тамне врсте медоносне домаће пчеле“, али и *сыва пчэла* „о боји пчеле која још није излетела из кошнице“ (Анохина/Никончук 1968:352–353).

¹⁴ По истом принципу мотивисан је назив *свећлица* „младо, отворено пчелиње легло“, с обзиром да је младо легло светлоседефасте боје (в. Пујић 1979:61).

¹⁵ Податак да ове пчеле производе мед двапут месечно изазива сумњу издавача Dittmeуег-а који предлаже две алтернативне поправке за δις τοῦ μηνός: или δι' ἐκάστου μηνός „сваког месеца“, или λυσοσομανής тј. „мед који изазива беснило, лудило“, с обзиром да је иначе понтски мед био на таквом гласу. Ксенофонт прича како су грчки плаћеници у близини Трапезунта наишли на кошнице и најели се меда из саћа, од чега им се помрачила свест и спопало их повраћање и пролив, па се нико од њих није могао одржати на ногама; они који су појели мало меда изгледали су као у тешком пијанству, а они који су појели много чинило се као да су полудели, неки чак као да су на самрти. Тај дан су тако остали лежећи, но сутрадан ниједан није умро и након двадесет четири часа пошто су јели мед почели су да долазе себи, да би се трећег и четвртог дана сви придигли, као после тровања биљем (Xenoph. Anab. IV 8, 21–22).

међу којима се срећу и сребрнасто-сиве, па чак и албино пчеле. Као изузетне светле врсте познате су нпр. египатска и палестинска пчела, а у југоисточној Европи и на Балкану — *Apis mellifica carnica*, врста сивих пчела (в. Јанкова 1991:39, нап. 30).

Та чињеница, међутим, не објашњава пчеларски термин *беле пчеле*, будући да се пчеле из овог роја по боји нимало не разликују од пчела из свих осталих ројева.

Стога одговор на питање: зашто *бела* пчела? — треба тражити не у семантици, већ у симболици беле боје. Подразумева се, наравно, да је реч о народној симболици, исказаној у веровањима, обредима, фолклору.

У духовној култури Словена **бела боја**, посматрана у корелацији 'бело' : 'црно' — симболизује 'добро' (: 'лоше'), 'мушко' (: 'женско'), 'живо' (: 'мртво'), понекад 'младо' (: 'старо'), 'ведро' (: 'облачно'). Могућа је и корелација према особини 'бело' : 'не бело' и тада бела боја означава сакралност, чистоту, плодност [проред М. Б.], светлост итд. (уп. СД 151). У народној свести бело се асоцира и са стваралачком снагом која се налази у млеку, јајету и мушком семenu (Раденковић 1996:281)¹⁶. Нама се чини да се епитетом *бела* (пчела) изражава, пре свега, идеја плодности¹⁷, што потврђују и горенаведени записи: „... ријетка [је] година, у којој би се пчеле тако ројиле, да буде и бијелих пчела. Година дакле мора бити врло изобилна пашом“. „То је највећи капитал кад изиђу беле пчеле, ..., ондак је напредна паша, добра година“. „... ово бива само у ванредно доброј години“.

Индикативно је да се придев *бео* јавља и у синтагми *бели орао*, којом се означава најдаљи предак¹⁸. Један од атрибута орла и јесте белина, као друга ознака за светлост¹⁹ (Раденковић 1996:145), али изгледа да овде тај атрибут има другу функцију. С обзиром на контекст у којем се помиње, *бели орао* би

¹⁶ Веза 'белог' с активним принципом стварања (с мушком силом) сагледава се, између осталог, и у обичајима приликом првог орања, обичајима везаним за понашање породиље, ритуалима лечења итд. Тако су, нпр., противници нечистој сили у српским и бугарским басмама: бела квочка и бели пилићи, бела птица, *бели орао* (уп. српску басму: „Полеће бели орао из бела небеса и носи бело млеко у белим ноктима, утече му бело млеко из бели нокти...“), бела патка, бела гуска, куја с белом штенади, бели змај (id. 283–284).

¹⁷ Код Чеха, нпр., постоји веровање да сусрет свадбене поворке с белим коњем (кравом) наговештава плодност у браку, а са црним — неплодност (СД 152).

¹⁸ До сада је забележена само једна потврда овог назива, и то у натпису на једној чарди у близини манастира Ковиља, према Тителу, који садржи све предачке називе до десетог колена: отац, дед, прадед, чукундед, наврндед, аскурђел, кудел, куребал, сукурбал, *бели орао* (Митровић 1985:182). Уп. и *бела орлица* у низу: мати, баба, прабаба, чукумбаба, наврмбаба, аскупњела, курђупа, куребала, сукурдача, сурдепача, '*бела орлица*' (М. Павић, *Предео сликан чајем*, Београд 1988, 237). С обзиром на усамљеност потврда, оба назива треба узети с резервом.

¹⁹ Орао је, иначе, симбол небеске (соларне) силе, ватре и бесмртности. У библијској метафорици он је оваплоћење божанске љубави, снаге и моћи, младости и бодрости духа, али и гордости (Мифы 2:258–260).

се могао довести у везу са *белом* (кућном) *змијом*²⁰. На такву могућност указује и то што орао, као и змија, има медијаторску функцију, тј. што остварује везу између горњег и доњег света (в. Гура 1997:610–612). Једно од митолошких својстава орла јесте и његова дуговечност и способност подмлађивања, па је вероватно и то утицало на избор орла за означавање најдаљег претка.

Дакле, на једном полу породичног стабла, као родоначелник и најстарији предак, стоји *бели орао*, а на другом, као његови најдаљи потомци — *беле њчеле*²¹. Употреба атрибута *бео* у номиновању оба денотата, која својим карактеристичним позицијама омеђавају један крвно-сроднички низ, не може бити случајна, већ, по свему судећи, има заједничку мотивацију.

Поред исказивања идеје плодности, употреба атрибута *бео* може бити мотивисана и исказивањем изузетности, велике реткости (тако и Пујић 167–168). Бела боја у фолклору симболизује ретке појаве. Тако се, рецимо, у руском фолклору често среће придев *белый* у значењу „редак“, „вредан“. У описима богате трпезе на столу је обавезно *бела рыба*, а као метафора за нешто необично употребљава се синтагма *белый олень* (Поповић 1991:152). У истом значењу користи се и израз *белая цука* (Роровић 1991:31). И у српском фолклору синтагма *бела риба* симболизује нешто ретко, вредно (id. 105). Из овога следи да епитет *бела* (пчела) заиста може имати значење „ретка“ > „вредна“, нарочито с обзиром и на фактичку реткост појаве о којој је реч.

Беле животиње, беле птице, посебно оне које су ретке или уопште не постоје у природи, сматрају се посебнима, чаробнима или царевима у својој врсти (СД 153)²². Отуда и *беле њчеле* због своје изузетности представљају

²⁰ Представе о кућној змији постоје у готово свим словенским традицијама. Лик змије као покровитеља куће везан је за култ предака, пре свега за древни обичај сахрањивања умрлих чланова породице испод кућног прага или огњишта. Веровање да на тим истим местима обитава и кућна змија сугерише да се она некада поистовећивала са (првим) претком породице. Хтонска симболика змије-покровитељке исказана је њеном белом бојом, која је карактеристична за читав низ митолошких ликова везаних за представе о мртвима. Забрана убијања кућне змије тумачи се тиме да ће то изазвати смрт домаћина куће или неког од чланова породице (в. Гура 1997:307–319). С друге стране, *бела змија* на симболичком плану има иста својства као и *беле њчеле* јер се, као и оне, сматра знаком велике среће и благостања. „Негде је кућна змија бела змија. Бела змија доноси срећу. У Живим Букарима на Велебиту причају да „нитко на свијету није тако сретан као чељаде које има змију белицу“... У Бањој Луци приповедају да је кућна змија „аршин дугачка и бијела као снијег [проред М. Б.] и да обноћ, кад укућани усну, изађе и пјева“. У Брувни, у Крбави, „тврде да бијелу змију има свака кућа и гдје је она тамо је добро благо“. У Дарувару кажу „која кућа има бијелу змију сретна је и не треба је се бојати, јер је кућарица“... (Ђорђевић 1958:123).

²¹ Веза пчеле и орла не мора бити случајна. Тако, нпр., у миту о Зевсу каже се да је прва храна коју је окусио новорођени Зевс била мед и млеко. Храниле су га нимфе које су се звале *Μέλισσαι* (μέλιττα, μέλισσα „пчела“). Према једном другом предању, малом Зевсу је нектар доносио орао (Афанасјев I 373).

²² Бела боја има функцију да маркира посебно издвојене јединке из мноштва себи сличних: бели цар змија, бели цар вукова, бела ластавица, бела ласица, бела врана (Гура 1997:47).

симбол плодне године, среће и благостања. Атрибут *бела* (пчела) може, дакле, означавати и изузетну вредност, што потврђује сининимни израз *злаџинѐ чѐле* (јужна Херцеговина, Пујић 168), у којем је придев *беле* замењен придевом *злаџине*. Значење „велика вредност“, одатле „изобиље, богатство“, „велика срећа, напредак“ реализовано је углавном у фразеологизмима.

И док је за објашњење пчеларског термина важно само значење, односно симболика атрибута *бео*, за тумачење родбинског назива подједнако је значајна и **симболика пчеле** (мада се овде ради о метафоричком преносу целе синтагме). У противном, за означавање далеког потомка могао би се узети и израз *бела врана* или сл., али очито је семантички набој појма *йчела* одиграо пресудан утицај.

„Пчела се сматра за свету и благословену животињу. Велики је грех убити пчелу, а верује се да ће назадак у сваком раду снаћи и онога ко је нехотице убије. Када пчела утине, каже се да је умрла. Негде се верује да душа умрлога прелази у пчелу“ (Кулишић 249)²³.

Из комплекса веровања о пчелама издвајамо она која су у овом случају релевантна. Пчелињи рој симболизује људску породицу: онај ко сања рој пчела, имаће велику породицу (Гура 1997:453)²⁴. Код Бугара је обичај да се невести пожели: *Да се руши като пчельта* (Зеленина 1984:101). За пчелу се везује једна од најважнијих варијаната мотива плодности — „отварање“ пролећа (Мифы 2:354; Гура 1997:457). Пчелама је такође својствена и брачна еротска симболика (id. 461).

У светлости свега што је досад речено, посебну пажњу изазива следећи детаљ: у фолклорним текстовима о пчелама често се среће епитет *ярые*²⁵, а у северноруским ловачким бајањима помињу се *бѣлые пчолые ярые заицы*. Лексика у вези са пчелама — *пчэлиць, апчэлиць, пчѐлый* — примењена на зеца, познатог по својој еротској симболици — служи да би се изразила идеја плодности²⁶ [проред М. Б.]. То исто се односи и на епитет *ярый*, који означава пролеће и све оно што је непосредно повезано с његовом плодносном функцијом (Гура 1997:462). Није, дакле, случајно што поред *пчолые ярые заицы* фигурира управо придев *бѣлые*. То би говорило у прилог изнетој претпоставци да и у изразу *беле йчеле* епитет *беле* симболизује плодност.

Синтагма *беле йчеле* на књижевноисторијском плану посматра се, природно, из сасвим другог угла. Важна је, при том, чињеница да се овај мотив јавља у специфичном жанру средњевековне књижевности — апокрифима.

²³ Детаљно о пчели в. Ђорђевић 1958:208–241; Гура 1997:448:486.

²⁴ Рој пчела симболизује плодност у сваком погледу. Тако, нпр. код Бугара постоји веровање да ако се у сну види како се роје пчеле, то значи велики добитак (Зеленина 1984:107).

²⁵ Рус. придев *ярый* има два значења: „бесан, гневан, љут, помаман; неукротив; снажан, жесток“ и заст. „светао, бео [проред М. Б.]; сјајан, блистав (о сунцу)“.

²⁶ У неким традицијама пчела је повезана са божанствима плодности из класе Великих мајки или богиња-мајки (Мифы 2:355).

У литератури је до сада највише пажње посвећено тумачењу топоса *бела пчела* у Народном житију св. Јована Рилског. Изнете су различите претпоставке. По једнима, у питању је апокрифна представа о души која напушта тело, односно апокрифни израз који придаје причи библијско-црквени колорит, будући да усмене легенде о Јовану Рилском не садрже тај мотив. Други третирају слику „беле пчеле“ као елемент чудесног (преглед досадашњих тумачења даје: Караджова 1997).

Детаљније се овим проблемом позабавио Буланин. Он сматра да је у Житију дошло до контаминације два симболичка значења пчеле: с једне стране — идентификација пчеле са душом умрлог (утицај усменог народног стваралаштва), а с друге — представа о пчели као симболу поетског надахнућа (реплика античког мотива, присутног и у другим житијима). Буланин, међутим, признаје да и даље остају извесне недоумице. Није јасно зашто се пчела појављује уочи смрти свеца, с обзиром да у антици и средњем веку нема текстова у којима пчела наговештава смрт песника²⁷. Међутим, ако се узме да је овоземаљски живот само припрема за будући вечни живот, појава пчеле у Житију могла би да означи почетак тог јединог истинског живота, тј. ступање подвижника у царство небеско. Може се претпоставити да је пчела улетела у уста свеца да би у њима оставила мед, а мед у неким словенским текстовима управо и симболизује царство небеско. За аутора остаје нејасно и то зашто је *бела* пчела улетела у уста свеца. Он сматра да се губи и веза ове слике са следећом, у којој се душа свеца пореди са орлом и голубом (Буланин 1987).

Јанкова скреће пажњу на чињеницу да топос „бела пчела“ постоји само у најстаријим преписима Житија. Тумачећи прву компоненту разматраног топоса она указује на симболику беле боје у бугарској народној поезији, у којој бело има значење загонетности и судбоносности (а управо је за најстарије преписе Житија карактеристично инсистирање на тајанствености и необичности). Ауторка закључује да је слика „бела пчела“ настала преплитањем хришћанске симболике и локалних традиционалних представа (митолошких и фолклорних). Одсуство епитета *бела* у каснијим преписима Житија Јанкова објашњава његовим намерним изостављањем и разградњом слике-топоса у свести прималаца, због неразумевања њеног значења (Јанкова 1991).

Полазећи од чињенице да Житије почива и на фолклорној основи, а да у бугарским дијалектима, топонимији и легендама о Јовану Рилском нема потврда израза „бјела пчела“, Карацова је посегла за српским дијалекатским материјалом²⁸ и на основу њега закључила да „бела пчела“ (али у значењу роја белих пчела, пошто у српском именица *пчела* има и збирно значење) у Житију симболише велику срећу која очекује рилског свеца (тј. царство небеско) о којој га обавештава Јован Богослов. Ауторка сматра да слика сведочи о поет-

²⁷ У фолклору, међутим, пчеле се појављују као весници смрти (у тумачењу снова), што је делимично повезано са представом о пчели као о души умрлог (Гура 1997:454).

²⁸ Она наводи податке из следећих извора: Живановић 1877; Иванишевић 1906; РЈА; Митровић 1985; Барјактаровић 1986, као и неколико усмених потврда.

ском умећу непознатог аутора Житија, али да уједно представља сложену контаминацију која носи и друга значења (између осталог, асоцира на библијску епизоду у којој Самсон убија лава, у чијем се телу касније настани рој пчела, а чијим медом старозаветни јунак нахрани себе и своје родитеље). Карацова сматра да је аутор Житија изградио још једну поетску слику тиме што је редак касни пчелињи рој сместио у најприкладније прибежиште — пречисто тело рилског свеца, у којем ће оставити мед. Она се противи тумачењу да „бела пчела“ означава тренутак у којем душа напушта тело свеца, јер је то представљено сликом орла и голуба (Караджова 1997).

Мотив *белих пчела* у друга два апокрифа није посебно обрађиван. Афанасјев помиње епизоду из Апокрифа о гостољубљу Аврамовом само као предање о постанку пчела из (крви) телца (Афанасјев I 382), док Гура указује на поистовећивање пчела са снегом (Гура 1997:457–458)²⁹. Међутим, када се у обзир узме читав контекст (Света Тројица су рекла Авраму и Сари да ће добити сина, и то се обистинило), пада у очи једна ствар: Аврам је у позним годинама добио потомка, као што човек само у позним годинама може добити *беле пчеле*. Стога би се појава *белих пчела* овде могла тумачити и као наговештај будућег рођења. Оно што повезује епизоде у којима се јављају *беле пчеле* из овог апокрифа и Апокрифа о Асенети — јесте мотив ускрснућа (телца и пчела)³⁰, али он већ припада сфери хришћанске симболике.

Очигледно је, дакле, да су неопходна даља истраживања којима ће се до краја осветлити разматрани апокрифни мотив.

На основу свега изложеног, намеће се питање: да ли уопште постоји и каква је веза између пчеларског (и родбинског) термина и апокрифног мотива?

С једне стране, апокрифи су жанр који обилује фолклорним елементима, па није сасвим искључено да је мотив *белих пчела* у њима заиста инспирисан живим језичким изразом (како то тумачи Карацова).

Друго, и апокрифи су, са своје стране, вршили снажан утицај на народна схватања и веровања и остављали трагове не само у усменој традицији и писаној књижевности, него и у уметности. Стога постоји извесна вероватноћа да је синтагма *беле пчеле* из језика апокрифа прешла у народни језик³¹.

²⁹ У неким веровањима пчеле се симболички пореде са снегом. Руси, нпр., верују да, ако је за Нову годину вејавица, пчеле ће се на пролеће добро ројити, док код Срба и Белоруса сан о пчелама наговештава снег или кишу. Друга раширена метафора снега у разним словенским традицијама јесу *беле муве* (id. 445). Поређење пчела са снегом јавља се већ у Херодотовом опису североисточне Европе: „Трачани причају да у пределу преко Истра земљом господаре пчеле, од којих се не може даље проћи. Мени се пак чини да они немају право кад тако говоре, јер изгледа да те животиње не могу да подносе хладноћу; мени се, напротив, чини, да су ти северни предели ненасељени због хладноће“ (Hdt. IV 10, прев. М. Арсенића).

³⁰ Напомињемо да је у ранохришћанској уметности катакомби пчела симболизовала васкрслог Христа, бесмртност (уп. Мифы 2:355).

³¹ „Обиље хришћанске симболике у комплексу веровања о пчелама условљено је тиме што се она лако уклапала у опште оквире представа о пчели као о добром бићу и неуморној трудбеници која доноси корист људима. Сагласна тим представама, она није потискивала народну симбо-

С друге пак стране, обе ове могућности доводи у питање чињеница да је пчеларски (а одатле и родбински) термин *беле ичеле* посведочен једино у српском језику. Његова усамљеност и изолованост у оквиру словенског језичког простора не даје довољно основа да се утврди да ли он на било који начин кореспондира са апокрифним мотивом. Стога и горе постављено питање о могућој вези између језичког израза и књижевног мотива до даљњег остаје отворено.

ЛИТЕРАТУРА

- Анохина/Никончук 1968 — В. В. Анохина, Н. В. Никончук: Полесская терминология пчеловодства, *Лексика Полесья*, Москва, 1968, 320–365.
- Афанасьев — А. Афанасьев: *Поэтические воззрения славян на природу* I–III, Москва, 1994 (репринт).
- Барјактаровић 1961 — М. Барјактаровић: Терминологија родбине и својте у Горњем Полимљу, *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, Цетиње, 1, 1961, 123–129.
- Барјактаровић 1986 — М. Барјактаровић: О сродничким називима код нас и њиховом делимичном нестајању, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 50, 1986, 159–171.
- Бјелетић 1996 — М. Бјелетић: Од девет брата крв (фитоними и термини сродства), *Кодови словенских култура. Биљке*, Београд, 1, 1996, 89–101.
- Бјелетић 1999 — М. Бјелетић: Кост кости (делови тела као ознаке сродства), *Кодови словенских култура. Делови тела*, Београд, 4, 1999, 48–67.
- Буланин 1987 — Д. М. Буланин: К интерпретации „Народного“ жития Иоанна Рилского, *Palaeobulgarica*, София, 11/3, 1987, 57–67.
- Вук — В. Стефановић-Караџић, *Српски рјечник*, Београд, 1898³.
- Гура 1997 — А. В. Гура: *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва, 1997.
- Дучић 1931 — С. Дучић: Живот и обичаји племена Куча, *Српски етнографски зборник*, Београд, 48, 1931.
- Ђорђевић 1958 — Тих. Р. Ђорђевић: Природа у веровању и предању нашега народа II, *Српски етнографски зборник*, Београд, 72, 1958.
- Зеленина 1984 — Э. И. Зеленина: Из болгарской пчеловодческой терминологии. I, *Славянское и балканское языкознание. Язык в этнокультурном аспекте*, Москва, 1984, 98–109.
- Zovko 1902 — I. Zovko: Rodbinski nazivi u Herceg-Bosni, *Zbornik za narodni život Južnih Slavena*, Zagreb, 7, 1902, 369–381.

лику, већ је с њом узајамно деловала, прерађивала је и допуњавала. Превласт хришћанског принципа над паганским одређена је и посебним местом које пчеларство заузима у општем систему народне културе. Због своје аутономности и доступности само професионалцима, ова културна сфера не само да је постала чувар вековних традиција и архаичног слоја веровања, него се одликовала и особитом пријемчивошћу за утицаје књижевне културе [проред М. Б.]. Ово последње је и одредило продор хришћанског елемента у ову област народне културе. Пчелари, по правилу мушкарци, припадају најобразованијем слоју сеоског становништва. Молитве, бајања и практичне пчеларске традиције шириле су се у њиховој средини не толико у усменој, колико у писаној форми, нпр. у виду специјалних рукописних пчеларских књига“ (Гура 1997:485–486). Уп. и Буланин 1987:60 о утицају староруске књижевне традиције на народна бајања.

- Иванишевић 1906 — Ј. Ф. Иванишевић: *Именик народнијех назива родбине и сродбине*, Сарајево, 1906.
- Караджова 1997 — Д. Караджова: Към интерпретацијата на израза „бяла пчела“ в Народното житие на св. Иван Рилски, *Археографски ѓрилози*, Београд, 19, 1997, 75–91.
- Кулишић — Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић: *Српски митолошки речник*, Београд, 1970.
- Митровић 1985 — Ј. Д. Митровић: Називи за степене потомака и предака код Срба, *Гласник Етнографског музеја*, Београд, 49, 1985, 181–182.
- Мифы — *Мифы народов мира*. Энциклопедия, 1–2, Москва, 1982.
- Недељков 1999 — Љ. Недељков: *Пчеларска терминологија у Војводини*, Нови Сад, 1999 (докторска дисертација, рукопис).
- Николић 1969 — Б. М. Николић: Колубарски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, Београд, 18, 1969, 1–71.
- Popović 1991 — Lj. Popović: Semantički potencijal naziva za boje u ruskom, ukrajinskom i srpskohrvatskom jeziku (na materijalu folklora XIX veka), Beograd, 1991 (магистарски рад, рукопис).
- Поповић 1991 — Љ. Поповић: О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору, *Зборник Машице српске за славистику*, Нови Сад, 41, 1991, 149–154.
- Пујић — С. Пујић: *Херцеговачка пчеларска лексика (на ојшћесловенској основи)*, рукопис.
- Пујић 1979 — С. Пујић: Номинација цвјетног праха у стручној и народној пчеларској терминологији, *Наш језик*, Београд, 24/1–2, 1979, 56–62.
- Пујић 1981 — С. Пујић: Херцеговачки аpidоними у свјетлу slavenskog kulta pčele, *Četrta jugoslovenska onomastična konferenca*, Ljubljana, 1981, 427–436.
- Пујић 1982 — С. Пујић: Порijeklo srpskohrvatske pčelarske leksike, *Лексикографија и лексикологија*, Београд — Нови Сад, 1982, 217–226.
- Пујић 1982a — С. Пујић: Antroponimi pčelarskog porijekla, *Onomastica Jugoslavica*, Zagreb, 10, 1982, 189–190.
- Пујић 1983 — С. Пујић: Anatomski modeli nominacije ulišta u slovenskim jezicima, *Studia linguistica Polono-Jugoslavica*, Sarajevo, 3, 1983, 129–141.
- Пујић 1987 — С. Пујић: Vukova pčelarska leksika i savremena terminologija, *Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću*, Sarajevo, 1987, 135–142.
- Раденковић 1996 — Љ. Раденковић: *Симболика светиа у народној магији јужних Словена*, Ниш, 1996.
- РЈА — *Рјечник хрватскога или српскога језика I–XXIII*, Zagreb, 1880–1976.
- РСА — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд, 1959–.
- СД — *Славянские древности*. Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого, Москва, 1, 1995.
- Станић — М. Станић: *Ускочки речник 1–2*, Београд, 1990–1991.
- Јанкова 1991 — В. Јанкова: За реализацијата на един топос: „бяла пчела“, *Българистични и славистични проучвания*. Материали от научната конференция, посветена на 80-годишнината от рождението на академик Емил Георгиев (1910–1982). Велико Търново, 21 май 1990, Велико Търново, 1991, 29–40.

Marta Bjeletić, Belgrade

WHITE BEES

The Serbian language term for one's distant descendants (mostly of the fourth generation, therefore great-great-grandchildren), is the plural form *bele pčele* ("white bees"), rarely singular *bela pčela* ("white bee"). This term is borrowed from the apiculture terminology, where it nominates an extremely rare phenomenon – "swarm of a byswarm", which is the third generation of bees in direct filiation during the same season. This apiculture term does not exist in other Slavic languages. The term comes in phrases like: *steći (dobiti) bele pčele* ("to acquire (get) the white bees"), *imati bele pčele* ("to have the white bees"), in other words "to be rich, happy", as well as in proverbs, blessings and oaths. On the other hand, the syntagm *bele pčele* also appears as an apocryphal motif (The Folk Hagiography of St. John Rilski, The Apocrypha about Abraham's Hospitality, The Apocrypha about Asenetha).

The article offers an attempt at interpreting the structure of this term, especially the use of the adjectiv *white* in connection with the noun *bee*. A conclusion has been reached that in this particular case, relevant for nomination is not the semantics proper, but the symbolism of the white color. It is assumed that the attribute *white* conveys the idea of fertility, since in the folk consciousness white color is associated with creative power contained in milk, egg and sperm. The other equally probable possibility is that the attribute *white* describes an exceptionally rare and therefore valuable phenomenon.

The apiculture term requires only an explanation of the attribute *white*, whereas for the kinship term the symbolism of the bees is relevant, too. A swarm of bees symbolizes human family, the bee bears matrimonial erotic symbolism, the bees are related to a variant of the fertility motif – the "opening" of spring.

And finally, the syntagm *bele pčele* as an apocryphal motif is observed from a different aspect and its hitherto interpretations are presented, too. A conclusion is reached that for the time being there is insufficient evidence for establishing possible connection between apiculture (and kinship) term, on one side, and apocryphal motif, on the other.

Veronika Yarmak, Vladimir Ponomarenko, Kiev

NAMES OF GREY COLOUR IN THE LANGUAGES OF THE EASTERN SLAVONIC LANGUAGES

The article deals with the names of grey colour in the languages of the Eastern Slavonic sub-group united by common origin, Indo-European in the broad sense and Church Slavonic in a narrower sense, and their numerous derivatives and etymological correlates with other meanings. The analysis is carried out on the basis of literary monuments (in particular sacred texts as